

HRVATI U SREDNJEM BANATU – PRIMER ENDOGAMNE ZAJEDNICE U SRBIJI

UDK 392.3(=1.497.5)(497.113)

Vesna Marjanović, muzejski savetnik, Etnografski muzej u Beogradu, Studetski trg
13, Beograd

Apstrakt:

Rad je posvećen hrvatskoj etničkoj zajednici naseljenoj 1801. godine iz Turopolja, okoline Zagreba, na crkvena imanja zagrebačkog kaprola kojima su pripadala i sela Boka, Neuzina, Radojevo (do 1947. godine Klarija), Keča (selo se danas nalazi u Rumuniji). Nakon razvojačenja vojne granice u Turopolju, zagrebački biskup Maksimilijan Vrhovac je dobio od bečkog dvora dozvolu da naseli Hrvate, katoličke veroispovesti koji pripadaju dijalekatskoj grupi kajkavaca i sitnim plemićima – predijalcima. U pomenutim naseljima živeli su kao kompaktna zajednica, više od jednog veka u potpuno zatvorenim celinama. Putem bračnih veza nisu se mešali sa postojećim stanovništvom (srpskim, mađarskim), već su sklapali brakove unutar svojih familija i to od trećeg kolena. Tek posle Drugog svetskog rata došlo je do neznatnog mešanja sa drugim stanovništvom, ili pak do odlaska u stari zavičaj radi bračnih veza.

Istraživanja u naseljima Boka, Neuzina, Radojevo započeta su krajem 80 – ih godina i trajala su sve do 1995. godine. Tom prilikom su konstatovani genetski deformiteti na potomcima ove etničke zajednice koji su prouzeokovani fizičkim i mentalnim deformacijama proisteklim iz bračnih veza između bliskih srodnika.

Ključne reči: predijalci – plemići, ekonomski status, običaji, endogamija, tradicija.

Uvod

Pod *endogamnom zajednicom* u ovom radu podrazumeva se zajednica koja se razvija u okviru svoje etničke prepoznatljivosti i osobnosti, ne prima uticaje srodnog entiteta sa zajedničke teritorije i razvija se bračnim vezama unutar srodničkih familija. Njihova prepoznatljivost se sagledava u jeziku, statusu u socijalnom okruženju, duhovnim kulturnim obeležjima poput religije, običaja, predanja. Osim navedenih karakteristika ovakve zajednice odlikuje i *proces sećanja* uokviren istorijskim iskustvom odnosno *emotivnom memorijom*. (Peltonen, 2006 : 8). U navedenom kontekstu, kolektivno sećanje o poreklu poistovećeno je sa istorijskim činjenicama te su sećanja i politika događanja međusobno isprepletani kod savremenog stanovništva Hrvata u srednjem Banatu.

Istorijske reference doseljavanja

Naseljavanja etničkih zajednica u Vojvodinu tokom XVII, XVIII i XIX veka prvobitno su se odvijala spontano da bi tokom vremena imala ekonomsko, političko i socijalno obeležje. Jedna od osnovnih karakteristika doseljavanja na područje današnje Vojvodine u celini jeste promena demografske strukture usled političkih razloga. Naime, svaka država ili region koji su bili u nekom istorijskom periodu dominantni na ovom području, nastojali su da ostave svoj pečat u demografskoj populaciji. Takvi oblici su

uticali u većini slučajeve na procese asimilacije jednog stanovništva od strane drugog, ali i na procese akulturacija i stvaranja novih kulturnih odlika.

Zajednica Hrvata razmatrana u ovom prilogu je zajednica naseljena u srednji Banat 1801. godine iz područja srednjeg i donjeg Pokuplja. Prostor na koji su došli novi stanovnici bio je u vlasništvu zagrebačkog Kaptola. Na novu teritoriju, ova grupa Hrvata, kao kompaktna¹ etnička zajednica, nastanjena je u sela: Boka, Neuzina, Radojevo (nekadašnja Klarija) i Keča (od 1924. godine u Rumuniji).

Raseljavanje stanovništva Turopolja sa obe strane reke Kupe, u vreme Marije Terezije (u drugoj polovini XVIII veka) odigralo se radi preke potrebe sređivanja Vojne granice. S obzirom na to da je došlo do problema u organizovanju vojne i feudalne strukture vlasti na datom području, pokazalo se da je jedino rešenje moglo biti iseljavanje slobodnih feudalaca koji su pripadali grupi plemića. Stoga su već u prethodnim godinama, tj. nakon karlovačkog mira 1699. godine započete pripreme za preseljenje stanovništva lojalnog crkvi – opatiji koje je za svoje zasluge crkvi i carevini dobilo plemićke titule i posede. Vazalski, odnosno predijalni odnos između crkve i predijalaca (uživalaca predijalne zemlje) nije bio moguć u ustrojsvu vojne granice. Pregovori oko preseljavanja okončani su u vreme biskupa Maksimilijana Vrhovca (1787-1827. godine). Carska komora je dala zagrebačkom kaptolu veliko imanje pod nazivom Bilet (Billet, Billiet, Billed) u Banatu, pripojeno carskom imanju nakon karlovačkog mira. To područje je obuhvatalo potes od Temišvara do Zrenjanina (nekada Veliki Bečkerek) i bilo je poznato kao Modoška županija. Novonaseljeno stanovništvo iz Hrvatskog zagorja dobilo podudarna imanja na području srednjeg Banata i zadržalo status sitnih plemića-predijalaca. Dakle konačno preseljenje izvršeno je 1801. godine kada su se doselili na imanja u Keči, Radujevu (Klariji), Boki i Neuzini oko 1000 stanovnika (Messner-Sporšić 1931: 171). U formiranim zajednicama ovog područja, Hrvati su zatekli Srbe, Mađare, Nemce, Bugare. Eksplicitno na to ukazuju dvojni nazivi nekih naselja poput Srpska Boka, Srpska Neuzina. Pored podeljenosti naselja prema entitetu, unutar naselja odmah je deljen i prostor te se znalo koji je srpski, koji hrvatski, a koji nemački *rogalj*, odnosno kafane u kojima su se sakupljali u dokolici.

Uz zemlju, pridošli sitni plemići dobili su i kmetove iz srpskih, rumunskih i bugarskih zajednica. Mađari kmetovi u manjem broju koji su i ranije bili u statusu kmetova kameralnog gospodskog poseda Bileta, radili su i na imanjima hrvatskih predijalaca.

Od velikog značaja za proučavanja uopšte pojedinačnih regionalnih zajednica unutar jednog područja jeste svakako njihovo bivše prebivalište sa svim odlikama socio-istorijskih osobenosti, kao i geografsko područje – područje matičnih oblasti iseljenika, odnosno tzv. sadašnja teritorija – područje useljavanja. U tome su u neposrednoj bliskoj vezi socioistorijski i demografski kriterijumi (Vučković 2004: 201):

1. iseljavanje iz matičnih oblasti – obe strane reke Kupe početkom XIX veka;

¹ U smislu verskog i etničkog identiteta.

Područje iseljavanja
Pokuplje

Demografske reference i proces sećanja

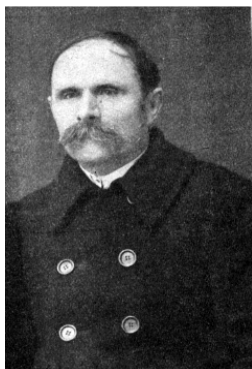
2. vreme posle Prvog svetskog rata: formiranje države Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca i ustanovljavanje novih granica između Kraljevine SHS i Kraljevine Rumunije jer Keča od 1924. ulazi u sastav rumunske države. (Vučković 2004: 201)
3. socio-istorijski status koji utiče na održivost identiteta i kolektivne memorije o poreklu.

Dakle, sam čin doseljavanja izdvoja se kao važan momenat kolektivnog pamćenja Hrvata u srednji Banat, a „svest o poreklu i njegova pozitivna simbolička vrednost očituju se kod pojedinaca u sačuvanim rodoslovima, dokumentima iz perioda doseljavanja i interesovanju za pretke.“ (Vučković 2004: 200). Svežu svest o svom poreklu pokazali su ispitanici krajem 1986. i 1987. godine tokom istraživanja koja su sprovedena u Boki i Neuzini. Nameće se da su jednim delom osnovu za memorijsko sećanje pronašli i u studiji Messner-Sporšića.

Svi ispitanici tokom 80-ih godina XX veka deklarirali su se kao Hrvati, naglašavajući da pripadaju kajkavskom dijalektu i da su svoj dijalekat sačuvali i u novoj postojbini.

Zahvaljujući iscrpnim podacima koje iznosi Messner-Sporšić u svom radu, ni danas nije teško rekonstruisati procese naseljavanja u dodeljeno područje sa svim brojčanim pokazateljima. Tako na primer, u Keči je naseljeno 13 porodica: *Ivan Kaurić* ili *Kavorić* iz Kaurića sela kraj Pokupskoga – 7 kuća – plemstvo nose od 1578. godine, prezimenu su dodavali *nobilis de Topusko*. Potom porodice Mihaela Mikšića, Josipa Mikšića, Nikole Mikšića, Petra Mikšića, Mihaela Mikšića (2), Petar Mikšić, Baltazar Mikšić. Za Mikšiće se zna da su se preselili iz Lukavca u Turopolju u Slatinu a potom u Keču u Banatu. Stara su plemićka porodica sa grbom – lav sa sabljom na kojoj je turska glava.

Delmanići su prvo živeli u Virovitici, potom u u Stankovcu pored Gline. Plemstvo nose od vremena Marije Terezije. Porodica Busan, Bušen ili Bužan je bila nastanjena u Vratečkom kod Pokupskoga, Bedekovići kraj Kravarskoga, Uzbašići iz Glinske Poljane.

Miko Lukinić, rođen 1962. godine (fotografija preuzeta iz studije A. Messner-Sporšić, *Kolonije hrvatskih plemića u Banatu*, 195)

U Klariju (Radojevo) naseljeno je 11 porodica predijalaca i to: Jelačić (Nikola i Štefan) iz Degoja kod Topuskog, Acel Štefan, Milošići (Josip, Gabrijel), prodice Pozojević – preseljeni tek 1828. godine iz područja Kupe – naselje Slana gde su imali vekika imanja. Porodica Nadazdy pridošla je iz Hruševca pored Stankovca.

Boka je dobila najviše naseljenika. Prvobitno je naseljeno 44 predijalca sa svojim porodicama. To su bile porodice Luketić, Lukinići čije poreklo vodi iz Lukinić-brda i plemstvo nose od 1752. godine, a grb im je sačinjen od tri zelena brda, preko kojih se pružila ruka u oklopu s buzdovanom. Potom porodice Slović Matea, Filkovića koji potiču od Strezejeva kod Pokupskog i plemstvo nose od 1602. godine; zatim, Matanovići koji se nazivaju i *alter Šoštarić*, i plemići su od 1752. godine; porodice Bančak potiču iz Jame, naselje koje se nalazi na ušću Gline u Kupu; Ilijevići su poreklom iz Vinske Poljane; porodice Žunac su iz Glinske Poljane.

U Neuzini se naselilo 28 plemića – predijalaca sa porodicama : Radoševići, Bedekovići, Parčetić Đuro, Crnolatac, Kovačić, Berkovići – ukupno 13 porodica koje potiču iz Šimunove poljane kod Berkeševine i nose zajedničko plemstvo s porodicom Puceković iz 1656. godine. Potom Ilijevići, Mikšići, Matanovići, Novakovići.

S obzirom na to da je objašnjeno poreklo i svest o poreklu, strah od gubljenja identiteta u novoj sredini nije se ispoljio kod ovog entiteta. Razlikujući se od domicilnog stanovništva svojim statusom i na prvom mestu uslovima pod kojim su preseljeni, novopridošlo stanovništvo je relativno brzo uključeno u novu kulturološku sredinu. Tokom vremena iako su izgledali kao kompaktna etnička zajednica,

Istraživanja sprovedena od 1985. do 1995. godine u naseljima Boka, Neuzina i Radojevo (Klarija) pokazala su da je stanovništvo koje pripada hrvatskoj zajednici kajkavskih Hrvata brojčano umanjeno. Porodice su se uglavnom osule. Ipak, kod

malobrojnih predstavnika hrvatske zajednice zadržana je sveža svest o poreklu i zavičaju sa tačnim navodima imena porodica koje su preseljene. Istorijska baza preseljavanja manje se pominje. Najverovatnije je da je studija Ante Mesner Sporšića, *Kolonije hrvatskih plemića u Banatu* (Messner Sporšić, 1931) uticala na očuvanje sveže svesti o poreklu ovog entiteta. U periodu svojih istraživanja a to je kraj 20-ih godina XX veka Mesner Sporšić konstatuje „kako ... današnje generacije ... i ne zna svoju staru domovinu, za mesta iz kojih su se naselili u Banat i općenito ne zna za povjesti toga doseljenja ...“ Međutim, navodi se kako su najviše svesti o sebi sačuvali Hrvati u Boki uz očuvanje kajkavskog jezika i običaja. U tome i jeste suština jer s pojavom gubljenja svih teritorijalnih karakteristika (stari zavičaj u geografskom smislu reči), imaginarni svet pojedinaca ili zajednice ne podrazumeva više određeno područje ili naselje kao uporište svom identitetu (Fabijeti, 2002 : 216-219), već se ostvaruje u segmentima koji su tada bili legitimni u stvaranju predstave o sebi – plemići, kajkavci, imućni, gazde, katolici.

U određivanju karakternih crta pripadnika hrvatske zajednice, Sporšić navodi kako su gotovo svi predijalci bili veoma *osioni, bahati, neobrazovani, neradnici i slabog morala*. Iako je u Boki biskup Maksimilijan Vrhovac osnovao 1806. godine školu, hrvatska deca slabo su je pohađala. Od 1848. godine svi muški članovi porodica uzimali su aktivno učešće u političkom životu južne Ugarske. Određenu traumu prema svom socijalnom statusu doživljavaju Hrvati u srednjem Banatu nakon Prvog svetskog rata. Naime, predijalci u Boki, Neuzini i Radojevu izgubili su de jure plemićki status usled orijentacije društveno-političke orjenatcije Kraljevine SHS koja ukida plemićke titule, dok su Hrvati u Keči, koja je pripala Rumuniji, status plemića zadržali.

Sin M. Lukinića i snaja
Hrvatica, (fotografija
preuzeta iz studije

A. Messner-Sporšić,
*Kolonije hrvatskih plemića
u Banatu*, 204)

U takvom okruženju Hrvati su upravo iz navedenih osobenosti i uočljivih razlika u odnosu na druge stvarali svoje mehanizme za očuvanje svog entiteta unutar višenacionalne i viševervske sredine. Ono što jeste izgrađeno vremenom o sebi sve više se ogledalo u bračnim vezama. Tada se nije obraćala pažnja na zakonitosti genetike. Izrazite bračne veze sklapane su, primera radi, između Hrvata u Keči i Hrvata u Radojevu, ili pak, Hrvata u Boki i Hrvata u Neuzini, bez obzira da li su imali srodničke veze ili ne. Time su eksplicitno ukazivali na svoju zatvorenost, ali ujedno i na podsvenu orijentaciju ka očuvanju svoga entiteta u svim oblicima (ekonomskim, staleškim, etničkim). Potvrda prvobitnoj etničkoj endogamiji svedoče i porodična stabla, tj. genealogija porodica, koja

su pedantno izrađivali i čuvali za pokolenja. Na primer, prema izvorima koje pružaju sačuvani podaci unutar pojedinih porodica saznaje se kako su izvesne porodice prema geneološkim kretanjima bile u srodstvu od trećeg kolena.

Da bi se sačuvao socijalni i etnički status na prvom mestu, pribegavalo se endogamnim kretanjima unutar istih ili porodica u srodstvu. Hrvati u ovim krajevima bili su jedini plemići ili *nemeti*. Nakon Drugog svetskog rata, ali u manjem broju i između dva svetska rata, dolazilo je do iseljavanja nekih porodica u Ameriku, ili zbog školovanja, u Zagreb, i u manjem procentu i u Suboticu. Ova kretanja uticala su i na sklapanje brakova no u tom slučaju ona nisu relevantna za postavljenu tezu o endogamnosti. Osim toga, u redim slučajevima je bila dominantna katolička veroispovest te ima slučajeva bračnih veza između Hrvata i Bugara (žene) katoličke provijencije.

Zaključak

Danas su Hrvati prisutni u ukupnom stanovništvu sa malim procentom, odnosno Hrvata kajkavaca u populaciji stanovništva u srednjem Banatu 1953. godine bilo je 533, a 2002. godine, po popisu stanovništva svega 106 i to u Boki 4,8%, u Neuzini 10%, u Radujevu 0,8 %. Uglavno su registrovane porodice bez potomstva ili sa jednim, najviše dva deteta. Prilikom istraživanja uočeni su u fizičkom izgledu pojedinaca slučajevi genetskih deformiteta, pojave depresivnog stanja ili sterilitet.

Smatram da su ovakve pojave uslovljene sledećim:

- težnje za zadržavanjem plemićkog statusa u prošlosti,
- da bi se zadržala imanja i povlastice,
- sačuvalo osnovno etničko obeležje – hrvatski entitet kajkavskog govornog područja,
- sve većeg zatvaranja unutar svoje etničke zajednice.

Ovim tezama prilikom zaključivanja išlo je i u prilog kazivanje starijih pripadnika dobijeno prilikom terenskih istraživanja tokom 90-ih godina XX veka. Jedna informatorica je izjavila kako nije vlast uticala na nestanak hrvatske zajednice iz srednjeg Banata već su to oni sami sebi učinili.

Dakle na osnovu prethodnog izlaganja nameće se sledeći zaključak:

- hrvatska zajednica prešla je putanju od statusa više socijalne klase (plemstvo) do introvertne zajednice
- nikada se nisu u potpunosti prilagodili novoj sredini
- izrazita kulturna trauma

Stoga su se po samu etničku zajednicu Hrvata u Banatu posledično zatvaranju u sopstvenu bitnost reflektovali nizak natalitet (ekonomski razlozi), endogamni brakovi, genetski deformiteti.

Predstavljen sažeti prikaz Hrvata kajkavaca kako se popularno nazivaju u svojoj sredini mali je doprinos razmatranju ukupne problematike ednogamnih zajednica u Srbiji.

Literatura

- Voas D, 2003: Voas. *D. Intermarriage and the demography of secularisation, British Journal of Sociology* 54/1, London, 83-108.
- Messner-Sporšić, A. 1931 : Ante Messner-Sporšić, *Kolonije hrvatskih plemića u Banatu*, Zbornik JAZU, XXVIII, sv.1, Zagreb, 160-207.
- Mitrović, V 1977: Vladimir Mitrović, *Narodna medicina kod Hrvata u srednjem Banatu*, Zbornik JAZU, knjiga 47, Zagreb, 341-353.
- Vučković, M. 2004: *Kajkavci u Banatu: Lingvistička situacija i polna diferencijacija*, u *Skrivene manjine na Balkanu*, ur. Biljana Sikimić, Balkanološki institut SANu, Beograd 2004, 199-216.
- Peltonen, 2006 : Peltonen Ulla- Maija, *Hidden Narratives and War*, Ethnologia Fennica, Helsinki, 6-14.

CROATS IN MIDDLE BANAT – EXAMPLE OF ENDOGAMOUS COMMUNITY IN SERBIA

Vesna Marjanovic, Museum Advisor, the Ethnographic Museum in Belgrade, Studentski Trg 13, Belgrade

Abstract:

The paper describes the Croatian ethnic community who was relocated in 1801 from Turopolje near Zagreb to the Zagreb church estates including villages of Boka, Neuzina, Radojevo (Klarija by 1947), Keca (the village that is today in Romania). After removal of troops from the military border in Turopolje, the Viennese Court permitted Zagreb Bishop Maksimilijan Vrhovac to move the Croats of the Catholic faith speaking kajkavian dialect and small noblemen. They lived in the mentioned settlements as a compact community, in entirely closed entities for over a century. They did not marry into the existing (Serbian, Hungarian) population but rather within their own families to the third degree. They established minor connections with other population only after World War Two or when leaving to their homeland to marry there.

Researches started in Boka, Neuzina, and Radojevo in the late eighties and lasted until 1995. At the time, genetic deformities were found in descendents of this ethnic community which led to conclusion that the cause of physical and mental deformities are in fact of genetic nature due to marital relationships among close relatives.

Key words: small noblemen, economic status, customs, marital relationships, endogamy, tradition.